

VIGH KÁROLY

Bajcsy-Zsilinszky Endre pályáivének baloldali fordulata

„Oly pályavég, mint az övé, sugarat vet a pályakezdésre is. Egy tisztaságra szánt jellem küzdi a tökély felé magát, még a rossz súrolásával is, egy szennyező társadalomban.” Illyés Gyula jellemzése olyan zseniális telitalálata a nagy írónak, amelyet a mártír-politikus élet-pályája tökéletesen bizonyít.

A fiatal huszártiszt Odesszából jövet, 1918. november 12-én tér haza a háborúból, s akkori politikai nézeteire jellemző módon megtagadja sapkarózsájának levételét. A Nagymagyarország ábrándját kergető katona elutasítja az őszirózsás forradalom pacifista illúzióit és még inkább a proletárforradalmat. Ezért vesz részt 1919 elején, hasonlóan gondolkodó tisztársaival együtt, a MOVE (Magyar Országos Véderő Egyesület) megszervezésében. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után nyugatra, Ausztriába szökik. Semmit sem tudunk rövid bécsi tartózkodásáról, csupán annyi tény, hogy Ausztriából Zágrábon és Szabadkán keresztül érkezik haza, Szegedre, amikor ott már az ellenforradalom javában szervezkedik, és Horthy Miklós a fővezér.

Harminchárom éves, midőn Szegeden elkezdődik ellentmondásokban gazdag politikai pályája. Itt ismét találkozik azokkal a tisztársakkal, akikkel együtt kezdett hozzá a MOVE megszervezéséhez. Főleg a középbirtokos osztályból származó fiatal és karrierre vágyó politikai garnitúra alkotja környezetét, akik közül a legismertebbek: Gömbös Gyula, Eckhardt Tibor, Kozma Miklós, Ulain Ferenc.

Zsilinszky 1919 novemberében, a románok kivonulása után az ellenforradalmi kormányhivatalokkal együtt felköltözik a fővárosba, és barátjával, Ulain Ferencsel együtt megindítja a *Szózat* nevű napilapot. Belpolitikai téren ez az ellenforradalom konszolidálásának az időszaka, amikor a Gömbös–Eckhardt–Kozma–Zsilinszky-féle szélsőjobboldali csoport Horthy uralmának a megszilárdítását támogatja. Zsilinszkyék kétfrontos harcot vívnak a legitimista nagybirtokosok és arisztokraták királypuccsot is vállaló csoportjával, valamint a liberális és szociáldemokrata baloldal politikájával szemben. A *Szózat* – Zsilinszky főszerkesztésével – vállalta ezt a kétfrontos küzdelmet, melynek során gyakran ragadtatta magát túlzásokba, és használt a szélsőjobboldalra jellemző kemény hangnemet, főleg gyalázta az 1918–19-es forradalmakat és a Tanácsköztársaságot.

Politikai pályájának erről az időszakáról, amelyet a *Szózat* című napilapjának évei ívelnek át, Zsilinszky 1939-ben önkritikusan ezeket írja: „...különbözőképpen képzeltük el az ellenforradalom sikere után a jövőt. Magam úgy gondoltam – nemsokára ezután meg is írtam a *Szózatban* –, hogy „most következik az igazi forradalom a szó szerint és nagy történelmi értelmében.” Azt képzeltem, hogy gyorsan és gyökeresen megoldjuk a földkérdést, fől számoljuk a '67-es politika mérhetetlen szociális érzéketlenségét, és visszakanyarodunk külpolitikánkban az évezredek szentistváni-független birodalmisági utakra, hogy most kezdődik a nagy erőgyűjtés, magyar népünk belső, lelki és gazdasági megerősödése... és a magyar művelődés kiteljesülése népi gyökerekből, népi őserőből. Ady és Móricz költői iránymutatása szerint, Kossuth „rehabilitálása” alapján... Talán túl sokan voltak közöttünk, akik a nemzeti ügynek csak negatívumait látták, [...] az új építés sokunk lelkében kevés

gondot okozott. Talán azt az ítéletet is megkockáztatom – hangoztatta Zsilinszky az ellenforradalmi Magyarország 20. évfordulójának görögtüzében –, hogy sajnós a nemzeti negatívumnak ez a szelleme túlnyomó volt a szegedi táborban is...” (*Magyarország*, 1939. augusztus 6.).

Mindamellettt Zsilinszkynek jelentős szerep jutott a '20-as évek elején az ellenforradalmi rendszer ideológiájának megalapozásában. Zsilinszky Endre – Lendvai István és Milotay István mellett – az ún. fajvédők egyik szellemi vezére volt az ellenforradalmi rendszer első éveiben. A Trianonból kivezető utat a társadalom faji, militarista alapon történő megszervezésében látta. Az ún. nemzeti gondolat legelszántabb eszmei ellenségének a marxizmust tartotta, amely véleménye szerint a munkásság megtévesztésével a nemzeti erők elpusztítására tör. Szociális programjának középpontjában a magyar parasztság felemelésének a gondolata állt.

Társadalmi, politikai nézeteit bizonyos eklekticizmus jellemezte. Lelkületét jól szimbolizálta, hogy főszerkesztői szobájának faláról Tisza István, Görgey Artúr, Széchenyi István és a költő Zrínyi képmása nézett le. Őket vallotta akkor eszményképeinek, példamutató, buzdító, lelkesítő jelképeknek. Ezért vonzódott Tisza konok keménységéhez, az „áruló” Görgeynek igazát néma tőrrel védő szívós hallgatásához, a legnagyobb magyar: Széchenyi tragikus véghez vezető heroikus küzdelméhez és – akit későbbi életében különösen közel érzett magához – a költő Zrínyi karddal-tollal vívott nagy harcához. És amikor vezető munkatársai közül egyesek, akik politikailag a kossuthi antilegitizmusnak és a humanista liberalizmusnak voltak a hívei, ellentmondást láttak a főszerkesztői szoba négy férfi képmása között, és gyanakvó szemmel néztek Tisza portréjára, sőt Görgeyére is, Zsilinszky e botránkozókkal szemben olyankor elmondta pattogó védőbeszédét:

„Ti ezt nem értitek! Én Tiszában nem a politikust tiszteltem, hiszen magam is tudom, milyen végzetes politikát csinált, és konokan merev volt. De vállalta a felelősséget, nem bűjt el. Talpig férfi volt. Nem az ő beszédeit és cikkeit olvasom, hanem nagy ellenfelének, Adynak írásait! De szeretek belenézni ezekbe a kemény, sugárzó férfiszemekbe, és azt mondom magamnak: ilyen férfikkal szemben volna jó verekedni, nem hazug demagógokkal, műveletlen szószátyár ripőkökkel, alattomos banditákkal.”

Férfias bátorságával és a politikában is őszinte véleményalkotásával, a szociális kérdések iránti érzékenységgel, valamint a magyar sorsproblémák mélyeséges átélésével már politikai pályája kezdetén, még jobboldali útkeresésének szakaszában is különb volt osztályos társainál. Valószínűleg ez tűnt fel Móricz Zsigmondnak is, amikor elolvasta Zsilinszkynek még 1920-ban napvilágot látott „Nemzeti újjászületés és sajtó” című brosrúáját. Másképpen nem tudnánk megmagyarázni azt a gyorsaságot, ahogyan a két forradalmat oly lelkesen magáévá tevő író reagált Zsilinszky munkájára. *Vérig vágó erkölcsi sarkantyú* című írásában foglalkozik Móricz a *Nyugat* 1920. októberi számának *Figyelő* rovatában Zsilinszky brosrúájával, és ha több kérdésben bírálja is Zsilinszkyt, nem fukarkodik a dicsérettel sem.

Móricz azzal kezdi írását, hogy bár egy év óta megfogadta: „politikára vonatkozó ígét” tolla le nem ír, mégis megszólal, mert – mint hangoztatja – „az első emberséges hangot hallom egy politikustól”. Megállapítja Zsilinszky tanulmányáról, hogy „megdöbbenően őszinte tükre az ő gazdag s mély nemzeti szemléletének”. A továbbiakban így jellemzi a szerzőt: „Zsilinszky Endre abba a típusba tartozik, amelynek kitermelése lett volna az én politikai álmom”. Főleg a szociális problémák nyílt és szenvedélyes hangú felvetése tetszik Móricznak, habár megállapítja a szerzőről, hogy nem ismeri fel „az egy társadalmon belül egymás feletti rétegeknek belső szociális ellentéteit”. Azt is éles szemmel veszi észre Móricz, hogy Zsilinszky Endre romantikus militarizmusa „a magyar fajból a világ legjobb katonáját akarja kitermelni”, holott a reális erőviszonyok arra figyelmeztetnek: a magyarság

jövője nem fegyveres úton garantálható, ezért megállapítja: „Nem az a jövő katonája, aki öl, hanem aki ölel.”

Végül vitába száll Zsilinszkyvel „a másik túlzás, a zsidókérdés” beállítása miatt. Mindamellett azzal fejezi be a Zsilinszky politikai nézeteit tartalmazó tanulmány bírálatát, hogy szíve szerint közel érzi magát hozzá, még ha a „vérig vágó erkölcsi sarkantyú” alkalmazása részéről egyszer s másszor indokolatlannak is bizonyult.

Zsilinszky társadalompolitikai nézeteiről szólva nem nehéz felfedezni, hogy eszmerendszerének kialakulására milyen nagy hatást gyakorolt Szabó Dezső. Különösen három probléma megítélésében azonosította magát Zsilinszky Szabó Dezsővel: a fenyegető német kérdés felismerésében, a nem magyar középosztály magatartásának elmarasztalásában és a magyar parasztság történelmi szerepe megítélésében s ezzel összefüggésben a faji nacionalizmusban. Vitathatatlan tény, hogy Szabó Dezső német- és svábellenessége megerősítette Zsilinszkynek azt a korai felismerését, hogy Magyarország számára fontos kérdés a germán szellemi és politikai befolyás elleni védekezés ügye. Zsilinszky romantikus és idealizált parasztszemléletében, az „egyetlen út a magyar paraszt” megfogalmazásában sem nehéz felismerni a Szabó Dezső-i hatásokat. Mindketten kizárólag a magyar parasztság biológiai erejétől, valamint idealizált erkölcsi-szellemi értékeitől várták a magyar sorsproblémák megoldását.

Országgyűlési képviselővé Zsilinszkyt először 1922-ben választották paraszti hívei Derecskén, amikor még a kormánypárti Egységes Párt listáján indult. Már 1922 folyamán és 1923 első felében feltűnik azonban, hogy Zsilinszky a parlamentarizmus, a földreform, az ifjúság és számos más belpolitikai kérdésben inkább ellenzéki, mint kormánypárti politikusként foglal állást. Ezek a belpolitikai vonatkozású megnyilatkozásai már jó előre jelzik, hogy Zsilinszky szakítani készül Bethlenékkal. Végül 1923-ban vezércikkben jelenti be (Ellenzéken. *Szózat*, 1923. aug. 3.), hogy „az intranzigens keresztény és agrárius politikát valló képviselők egy része (köztük ő is) a mai nappal ellenzékbe ment”. A Gömbös-csoport ezzel kapcsolatos deklarációjához csak azt teszi hozzá, hogy „a világnézeti egység” megmaradt a kormánypárttal. Röviden így foglalja össze a kilépés okát: „mert a kormány politikájába a keresztény és agrárius gondolat nem jutott érvényre kellőképp, és mert a fajvédelmi gondolat bujkálni volt kénytelen ebben a pártban ahelyett, hogy annak vezérlő eszméje lett volna”.

Derecske – amelyet az ellenzéki paraszttömeg egyik fellegvárává emelt – különleges helyet foglal el Zsilinszky politikai pályáján. Ennek a vidéknek a parasztjai alkották az első szervezett tömeget azon az úton, amelyen haladva az 1925-től, vitézzé avatásától kezdve, anyja nevét is felvevő Bajcsy-Zsilinszky Endre eljutott a Gömbös-csoporttal való szakításhoz (1927), és függetlenítve magát politikailag, 1928. március 15-én megindította *Előőr*s című hetilapját. Korábbi lapjával, a *Szózattal* szemben e címváltozással is jelezni akarta, hogy új politikai ösvényre lépett, és híveivel együtt előőrse kíván lenni a magyar nép politikai újjászületésének. Ha az általa vallott „nemzeti demokrácia” tartalmában még sok tekintetben különbözik is a polgári demokrácia társadalmi, gazdasági és politikai elveitől, de már lépés volt bal felé, az ún. nemzeti radikalizmuson keresztül egy valóban demokratikus ellenzéki politika irányában.

A tarpai események: a csalástól a brutális terrorig használt válogatott eszközök Zsilinszky megbuktatására 1929 tavaszán a képviselőházi választásokon csak siettették benne az egész ellenforradalmi rendszerrel szembeni ellenállása növekedését és egy polgári demokratikus út felé történő tájékozódását. Mennyire nem volt könnyű ennek az útnak a végigjárása, arról így vall egyik *Előőr*s-beli cikkében: „...korántsem akarom letagadni, hogy magamnak is szinte egy évtized vívódásaira volt szükségem, míg eljutottam – úgy ér-

zem – a demokráciának tisztultabb és magasabb megfogalmazásáig”. Miután részletesen elmondja, hogy miként jutott el „demokratikus koncepciójának” kialakulásáig (ezen belül Kossuth igazságának felméréséig), így folytatja személyes jellegű közléseit:

„Úton-útfélen az a vád is illet, hogy én tulajdonképpen fasiszta vagyok. Mivel szolgáltam erre okot, nem tudom, hacsak nem azzal, hogy jóval korábban, mint a hivatalos Magyarország, már 1920-ban felismertem a fasiszmus óriási jelentőségét. Mégis tiltakoznom kell az ellen, hogy én fasiszta vagyok.” Bár elismeri a fasiszta rendszer „érdemeit”, kijelenti: ennek egész fölépítése annyira tisztán olasz, hogy „botorság volna lemásolni más nemzetnek”. – De a baloldal ellen is védekezni kényszerül, mert – mint írja – „gyanúsnak találják az én demokráciámat”. Erre úgy felel, hogy megállapítja: az általános titkos választójog „híd egy demokratikusabb világ felé, de nem tartalma annak a magyar nemzeti demokráciának, amely a mi szemünk előtt lebeg” (*Előőrs*, 1929. júl. 27.).

Zsilinszkynek kétfelé kell hadakoznia, hogy bizonyítsa politikai meggyőződését. A bizonyítás azért sikerül nehezen, mert a társadalmi, politikai és gazdasági kérdések megítélésében még sok ellentmondásos nézettel találkozunk nála. A húszas évek vége és a harmincas évek eleje az a periódus Bajcsy-Zsilinszky életében, amikor már eltávolodott a fasiszmussal rokonszenvező ultranacionalista, fajvédő barátaitól és az akkor vallott ideológiától, de még nem tisztázta magában kellően a demokrácia fogalmát és gondolatrendszerét. Saját bevallása szerint is „egy évtized nehéz életküzdelseire, csalódásaira, nehéz belső vívódásaira” volt szüksége, míg – úgy gondolta – eljutott „a demokráciának tisztultabb és magyarabb megfogalmazásáig”. Ő akkor még nem tudhatta – mi már tudjuk – politikai fejlődésének útja nem zárult le egy évtizeddel. További évek politikai küzdelmei árán tisztultak le annyira nézetei, hogy a második világháború időszakára – példamutató erkölcsi, jellembeli adottságai mellett – alkalmassá váljék a társadalmi haladásért és a nemzeti függetlenségért vívott harcban játszott vezető szerepének betöltésére.

Az 1928–1932 közötti évek életének ehhez a nagy és drámaivá vált későbbi küzdelméhez képeztek átmenetet, fontos mérföldkövet. Miután egyaránt elutasítja a szocializmust és a polgári demokráciát, valamiféle harmadik út lebeg a szeme előtt: „nemzeti demokrácia”. Elképzeléseiben a középosztály, a munkásság és a parasztság összefogása szerepel a „nemzeti gondolat” jegyében. Zsilinszky e három társadalmi osztálytól várja egy új, szociális szellemű „nemzeti demokrácia” megszületését. Ezt az elképzelését fejti ki a „Nemzeti radikalizmus” című politikai programjában, amelyet az 1930-ban megalapított Nemzeti Radikális Párt számára hirdet meg.

A nemzeti radikalizmus politikai programjának megfogalmazásával Bajcsy-Zsilinszky megoldhatatlan feladatra vállalkozott, hiszen képtelenségnek bizonyult antimarxista alapon összeegyeztetni a munkásság, a parasztság különböző rétegeinek, valamint a kispolgárságnak az érdekeit. Ennek ellenére programjának voltak figyelemre méltó progresszív vonásai és felismerései. A Szovjetunióról szólva – a kommunista út és módszer elutasítása mellett is – elismerte „a bolsevista észet, szervezetséget, lélektani éleslátást”, és az ötéves terveket „nagy szabású” jelzővel illette. A szocializmusról is megállapította, hogy „a tőke diktatúrájával az ipari munkásság nagyszerű osztálytudatát, osztályszervezettségét és osztályharcát állította szembe, mely a tőke nemzetköziségével párhuzamosan nemzetközi összefogásba torkollott”.

Zömmel paraszti híveire való tekintettel, nagy súlyt helyezett a mezőgazdasági politika kifejtésére. Hivatkozva az igazságtalan birtokmegosztásra, elodáztatatlannak tekintette az átfogó és gyökeres birtokreformot, melynek felső határát 500 kataszteri holdban állapította meg.

Társadalom- és gazdaságpolitikai nézeteinek számos haladó vonása mellett a nemzeti radikalizmus programja nem kevés reakciós nézetet is tartalmaz, sőt – különösen az érdekvépviseletekről szóló fejezetben – bizonyos mértékben az olasz fasiszta korporációs rendszer magyar talajba ültetésére vállalkozik.

A paraszti tömegeket azonban Beregben, Szabolcs-Szatmárban, Hajdú-Biharban, Borsodban és másutt, ahol pártja visszhangra talált – a program két fő követelése ragadta meg: a földbirtokreform s az általános és titkos választójog.

Zsilinszky Nemzeti Radikális Pártjának zászlóbontására és az egész *Előőrs*-korszakra a magyar belpolitikában általában az útkeresés jellemző. A munkásmozgalom kommunista és szociáldemokrata szárnyától az októbristákon át a paraszti mozgalmakon keresztül a polgári demokratikus ellenzékig, valamint az ellenforradalmi rendszerből kiábrándult jobboldali csoportokig a legkülönbözőbb ellenzéki erők egyre-másra fogalmazzák meg társadalmpolitikai elképzeléseiket. Zsilinszkynek ezekben az években szinte valamennyi jelentősebb ellenzéki politikai és szellemi mozgalommal van valami kapcsolata. Előadást tart és részt vesz a kommunistákat (József Attila, Lakatos Péter Pál, Olt Károly, Tamás Aladár stb.) is magában foglaló Bartha Miklós Társaság munkájában, annak felhívásait, közleményeit az *Előőrs*-ben megjelenteti. Maga mellé veszi szerkesztőnek a pályakezdetén álló Féja Gézát, lapjában először ad fórumot Szabó Pálnak, Sinka Istvánnak. Alig van jelentősebb népi író – Erdélyi Józseftől Tamási Áronon át Veres Péterig –, akinek írásai ne jelennének meg az *Előőrs*-ben, majd annak folytatásában, az 1932-ben induló *Szabadság*-ban.

József Attilától nemcsak verseket közöl, hanem harcos publicisztikát is. A fiatal proletárköltő is tagja volt ekkor a Zsilinszky körül feltűnő szellemi „szabadcsapat”-nak, és a Bartha Miklós Társaságban, valamint az *Előőrs* írógárdájában is politikai szövetségeket keresett. Csak ezzel magyarázható, hogy bár magánál Bajcsy-Zsilinszkynél s a köréje csoportosult szellemi és politikai erőknél jelentős mértékben találkozhatott harmadikutas, nacionalista, sőt antimarxista nézetekkel, mégsem zárkózott el tőlük, hanem szövetkezett velük egy remélt demokratikus politikai és társadalmi kibontakozás érdekében. „Ez József Attilának is a Bartha Miklós Társasággal egy úton haladó korszaka” – ahogy Nagy Péter Szabó Dezső monográfiájában olvashatjuk. Sok szál fűzi ezért őt 1929-ben és 1930-ban Bajcsy Zsilinszky lapjához, az *Előőrs*-höz, amely ekkor keményen bírálta a Bethlen-kormány belpolitikáját. Fábíán Dániel, a Társaság elnöke mutatta be a fiatal költőt Bajcsy-Zsilinszkynek, aki szívesen adott helyet lapjában a bontakozó tehetségű költő verseinek és harcos prózájának. A hatalom ellen közösen vívott harcuk során született meg József Attila *Bethlen István* című satirikus verse is, amely az *Előőrs* 1930. január 11-ei számában jelent meg. Zsilinszky jó szociális érzékkel ismerte fel József Attilának Fábíán Dániellel közösen írt „Ki a faluba” című híres kiáltványát, és a lapjában propagálta azt híveinek a körében.

A népi írók szociográfiai munkái is sok ösztönzést és nem kevés morális támogatást kaptak Bajcsy-Zsilinszky Endrétől. Az ő védőszárnyai alatt szervezte meg Féja Géza 1932 márciusában néhány társával együtt a Márciusi Fialok szemináriumát. A kibocsátott kiáltvány főbb pontjai voltak: földreform, szabadságjogok, együttműködés a paraszt- és munkásifjúsággal, a dunavölgyi népek testvérisége, népfőiskolák szervezése, végül pedig „a mai Magyarország szociális arculatának leplezetlen megmutatása”. Ekkor vetődött fel először a *Magyarország fölfedezése* című szociográfiai sorozat terve, amelynek szellemi és politikai előkészítésében és támogatásában jelentős szerep jutott Bajcsy-Zsilinszky Endrének, akinek a lapjában, az *Előőrs*-ben, majd a *Szabadság*-ban kezdte bontogatni szárnyait a későbbi szociográfiai irodalom számos neves képviselője.

A gyakorlati politika síkján szoros kapcsolatok fűzték a különböző ellenzéki kisgazda- és parasztpárti szervezkedésekhez. Hívei – főleg Biharban és Békés megyében – részt vettek a Független Kisgazdapárt megszervezésében. Szabó Pál író a bihari részeken, Csizmadia Lajos Zsilinszky derecskei „helytartója” pedig a Radikális Párt vezérének régi választókerületében szervezte a kisgazdamozgalmat. Habár a békési alakulóülésen, 1930 októberében Bajcsy-Zsilinszky Endrét az Áchim-ügyre való tekintettel kihagyják a vezetésből,

nem sértődik meg, hanem kis pártja lobogója alatt folytatja harcát az ország demokratikus átépítése érdekében.

A világgazdasági válság éveiben Zsilinszky természetesen sokat foglalkozik gazdasági kérdésekkel is. Felismerve a kapitalista világrendszer válságának számos alapvető okát, eljut a marxista munkásmozgalom történelmi szerepének elismeréséig. Megállapítja, hogy „a marxi szociáldemokrácia történelmi szükségszerűség volt, annak jönnie kellett, s ennek az emberiség fejlődésében óriási és konstruktív szerepe volt mostanáig...” Zsilinszky szerint ugyanis a szociáldemokrácia lényegében betöltötte történelmi szerepét, az emberiségnek túl kell lépnie rajta. A jelen feladata, hogy az emberiség „mindent átmentsen a jövőbe a kapitalizmusból, ami benne éltető, termelő, organizáló erő, és mindent átmentsen a szociáldemokráciából, ami abban magasabb emberség és nélkülözhetetlen osztályszervezettség”.

A világgazdasági válságból kivezető utat Bajcsy-Zsilinszky az alábbi figyelemre méltó formulába önti: „A kapitalizmust is, de az egész művelt emberi közösség életét csak akkor tudjuk egészségesebb fejlődés biztos síneire állítani, ha nem pusztítjuk el a kapitalizmus termelő erőit, de bátor kézzel elvetjük avultságait és bűneit, viszont átmentjük az új életbe a szocializmusból is azt, ami abban élet- és viharálló érték, s mind a kettőn igyekszünk túlszárnyalni egy magasabb nemzeti és emberi szintézis, egy tökéletesebb harmónia felé” (*Előőrs*, 1931. október 4.).

Fejtegetéseit és fenti végkövetkeztetéseit még akkor is nagyra kell értékelnünk, ha sorából félreérthetetlenül kicsendül is valamiféle harmadik út iránti nosztalgia, amelyet korábban mint „nemzeti demokráciát” fogalmazott meg hívei számára.

Amikor a fentiekkel szemben a gazdasági válságból kivezető útként Németország a hitleri fasizmust választotta, nem volt még egy politikusa a magyar parlamentnek, aki olyan világosan és előrelátóan felismerte volna a hitleri fenyegetést Európa békéjére és Magyarország függetlenségére, mint Bajcsy-Zsilinszky. A felgyorsult kül- és belpolitikai események egész további politikai fejlődésére döntő jelentőségű fordulatot hoztak. Amíg korábban egy nacionalista telítésű „nemzeti demokrácia” vágyálmait kergette kis pártjával, a Nemzeti Radikális párttal, addig a fasiszta veszély megjelenése Európában és a határainkon belül arra a felismerésre ösztönözte Zsilinszkyt, hogy szövetségeseket találjon a közös veszély elhárítására. Valójában a nyugati és a skandináviai polgári demokrácia lebegett példaként előtte, és így eljutott az ellenforradalmi, reakciós rendszer tagadásával egyidejűleg a polgári demokrácia igenléséig.

Politikai elképzelései számára rokonszenvesnek bizonyult az antifasiszta népfrejtőpolitika gondolata. A francia népfrejtőt is üdvözölte, amikor az csírájában széttagozta 1936-ban a fasiszta veszélyt Párizsban. Már az 1935-ös országgyűlési képviselőválasztásokon kifejezést adott egy antifasiszta szövetségi politikának. Ekkor már nem csupán a polgári baloldallal szövetkezett, hanem Diósgyőrben a szociáldemokrata párt helyi szervezetével is választási egyezsége lépett.

A hajdani ellenforradalmár Zsilinszkyt másfél évtized tapasztalatai és keserű csalódásai, valamint a német fasizmus veszélye készítetik arra, hogy revízió alá vegye korábbi nézeteit. Az 1935-ös választásokon pártszövetségre lép a Függetlenségi Kossuth Párttal (személy szerint Búza Barnával, Juhász Nagy Sándorral, Nagy Vincével, a Károlyi-kormány volt minisztereivel és Rupert Rezső országgyűlési képviselővel), valamint a polgári radikálisokkal (Zsolt Béla). Bajcsy-Zsilinszky a pártszövetség egyik közösen megtartott budapesti választási gyűlésén így indokolta meg az októbristákkal kötött szövetséget: „Lehet, hogy a múlt megítélésében van közöttünk egy kis különbség, de merem állítani, hogy a jövőt illetően semmi sem választ el bennünket egymástól. Nagy Vincéékkel én egy tökéletesen magyar és európai parlamentarizmus érdekében fogtam össze. De összefogtam azért is, mert velem együtt gondolkodik a magyar földműves nép, amely tisztában van azzal, hogy a trianoni sírt nem 18-ban ásták meg, hanem már 1867-ben” (*Szabadság*, 1935. március 24.).

Néhány nappal később, ugyancsak Budán megtartott közös választási gyűlésen Zsilinszky őszintén és önkritikusan beszélt politikai pályájáról, a másfél évtized alatt megtett útról. Ezt mondta: „Egy őszinte vallomást kell tennem. Konzervatív családból származom, és ifjúságomban magam is konzervatív voltam. Én nem a francia forradalom elvein keresztül jutottam el a demokráciához, hanem a magyar történelmen keresztül. Más utat jártam, mint barátaim. Én Szegedről indultam el az ellenforradalommal, és lázadtam mindennel szemben, ami itt volt. Azt hittem, hogy az ellenforradalom be fogja fejezni Kossuth forradalmát, s hatalmas fellendüléssel meg fogja valósítani a szükséges reformokat. De ráébredtem arra, hogy abban, hogy itt 18-ban nem úgy mentek a dolgok, mint ahogy kellett volna, nem az egyes emberek hibásak. Ha a 67-es politika Kossuth politikáját folytatta volna, s betetőzte volna ezt a politikát egy nagy földreformmal, akkor 18-ban nem összeomlás következett volna, hanem nagyszerű demokratikus föllendülés. A forradalmak után következő tizenöt év semmi újat nem hozott. Ez a tizenöt év nem tanult sem a forradalomból, sem az ellenforradalomból, sem pedig a magyar népmilliók mérhetetlen szenvedéseiből... Én megtagadom ezt a 15 évet!” (*Szabadság*, 1935. március 31.)

Az ellenforradalmi korszak negyedszázada alatt Zsilinszkykn kívül nem találunk példát arra, hogy egy politikus, aki az első években szinte összeforrt a rendszerrel, és egyik fő ideológusának bizonyult, ilyen kemény bírálatot mondjon az elmúlt másfél évtizedről, és megtagadja azt. Ehhez egy illyési értelemben vett „tisztaságra szánt” jellemnek morális bátorsággal megvívott küzdelmére volt szükség „egy szennyező társadalomban”.

Bajcsy-Zsilinszkynek a rendszerrel szemben alkalmazott kritikája azonban nem csupán választási kortesfogás volt. Már korábban is megtalálhatjuk publicisztikájában ezt a kritikai hangot, és később sem fukarkodott bírálaival, sőt – ha kellett – az önkritikával. Egy folyamatról van szó, amelyet – mint említettük – meggyorsított Hitler hatalomra jutása és a nemzetközi fasiszta veszély megjelenése az európai politikában.

A polgári baloldalhoz történt közeledése együtt járt a marxista munkásmozgalomról vallott korábbi álláspontjának felülvizsgálatával. A magyar szociáldemokráciáról is megváltozott a véleménye az események és személyes tapasztalatok hatására. Egyik cikkében 1934-ben (*Szabadság*, 1934. június 3.) visszatekintve az eltelt másfél évtizedre, csalódással állapítja meg, hogy nem igazolódt be az a hit, várakozás és bizalom, ahogy ő 1919-ben és 1920 tavaszán fogadta az „új nemzeti korszakot”, mert az elmúlt 15 esztendő „semmi javulást nem hozott az egyetemes szociális kérdés egyetlen részletében sem”. Majd utalva egy 1920-beli írására, így folytatja: „Szégyenkezve kell bevallanunk, hogy az írásunk azért nem avul el, mert nemzedékünk nem teljesítette a kötelességét sem a magyar munkássággal, sem az egész magyar néppel szemben.” Ezután önkritikusan megállapítja: „Legyünk csak igazságosak: ez a mi polgári nemzedékünk s ez a 15 éves nemzetinek mondott korszak ne sokat emlegesse a magyar szociáldemokraták nemzetietlenségét. Mert ez a korszak folytatta és betetőzte a '67-es világ álnacionalizmusát, amely úgy akart nemzeti államot és nemzeti társadalmat teremteni, hogy megfeledkezett a magyar nemzet legfelsőbb lényegéről: a magyar népről.” Joggal írta Lackó Miklós az Új Szellemi Frontról szóló tanulmányában, hogy Zsilinszky már ekkor elismerte a szocialista munkásmozgalom autenticitását, amit a *Népszava* 1934. június 3-ai száma nagy elismeréssel nyugtázott.

Bajcsy-Zsilinszky Endre szövetkezése a polgári baloddallal és közeledése a hazai szociáldemokratákhoz szembeállította őt tegnapi politikai barátjával, Gömbös Gyula miniszterelnökkel. Miután Zsilinszky nem volt hajlandó Gömbös nemtelen ajánlatát elfogadni és képviselői mandátumok fejében pártjával behódolni a kormánzatnak, ez kiváltotta a miniszterelnök bosszúját. Felháborító választási csalásokkal és a hideg terror minden eszközével megakadályozták Bajcsy-Zsilinszky megválasztását a tarpai kerületben. Ami még ennél is jobban felháborította az

ellenzéki kedélyeket: a fajvédő Gömbös egykori politikai barátját és harcostársát egy zsidó nagykereskedővel, a politikai kalandor Kenyeres-Kaufmann Miklóssal akarta kibuktatni!

A Kenyeres-Kaufmann ügy olyan mértékben okozott közfelháborodást Magyarországon, hogy ez már kezdett Gömbösnek is kínos lenni. Ilyen eset volt, amikor nem sokkal a tarpai választások után Gömbös Gyula találkozni kívánt a népi írók egy csoportjával: Móricz Zsigmondtól Tamási Áronig. A Zilahy Lajos villájában lezajlott tanácskozáson többen személy szerint is szóvá tették a Bajcsy-Zsilinszkyvel szemben elkövetett eljárását. Gömbös csak dadogott, és hogy a közeledési kísérlet Gömbös és a népi írók között lényegében eredménytelenül végződött, abban szerepe volt a Kenyeres-Kaufmann ügynek is.

A petíció utáni pótválasztáson – ismét választási csalásokkal – Zsilinszkyvel szemben a kormánypárt jelöltjét, Konkoly-Teghe Kálmán nyugalmazott ezredes választották meg Tarpa országgyűlési képviselőjévé. Bajcsy-Zsilinszky a szégyenteljes tarpai eset után levonta az ügy konzekvenciáit, és a Horthy-korszakban egyedülálló lépésre határozta magát: a vitézi címről való lemondással jelentős mértékben lazított az ellenforradalmi uralkodó osztályhoz fűződő kapcsolatain. Tettével kiváltotta a kormányzó neheztelését is, aki a Vitézi Rend élén állt, és annak létrehozója volt.

Személyes sérelmén felülemelkedve, a legfőbb teendőnek a demokratikus ellenzék összefogását tartotta a Gömbös-kormány diktatúrás törekvései, a náci ideológiai, politikai, gazdasági penetráció miatt. Felismerte, hogy a fasizmus kívülről és belülről egyaránt fenyegeti Magyarországot. Népfrontos szellemű cikkében (Miért történelmi parancs ma az ellenzék összefogása? *Szabadság*, 1935. november 10.) kifejti, hogy a független magyar államiságot, a polgári szabadságjogokat fenyegető külső veszély: a náci veszedelem miatt szükséges az ellenzéki erők tömörülése.

Zsilinszky balrafordulását Moszkvában Kun Béla is pozitívan értékelte. *Közös harcra a parancsuralom ellen* című, 1936 februárjában írt tanulmányában foglalkozik a Gömbös-fasizmussal és annak politikai ellenzőivel. Már ekkor úgy látja, hogy Zsilinszky Endrének – minden akkori olaszbarát külpolitikai orientációja mellett is – „a dolgozó nép fasisztaellenes szabadságharcának követői mellé” kell állnia (*Kun Béla Válogatott írásai*. Bp., 1965, 392–393). Pártjáról, a Nemzeti Radikális Pártról két ízben is úgy emlékezik meg Kun Béla, mint olyan politikai erőről, amelynek a többi ellenzéki párttal (Kisgazdapárt, Kossuth Párt, Dénes-párt) együtt gyökere van a falu dolgozó népe soraiban, és potenciálisan a földosztásáért harcoló ellenzéki paraszttömegek közé sorolható (ugyanott, 397–398).

A jelszó, amit Zsilinszky a baloldal számára 1935 novemberében kiadott az összefogás szükségességéről, végül is a Független Kisgazdapárt paraszti tömegeire is nagy hatást gyakorolt. Az 1935-ös választásokon Gömbös Eckhardtot a „titkos paktum” során becsapta, mert kiderült, hogy csupán 25 mandátumot „engedélyezett” a Kisgazdapárt számára. Eckhardt is kénytelen volt levonni a szükséges tanulságokat, és szorosabbra fűzte kapcsolatait a baloldali pártokkal. Feladva egy nagy kormánykoalíció iránt táplált illúzióit – és ezzel állenzékiségét –, a Független Kisgazdapárt ezen a politikai platformon találkozhatott Bajcsy-Zsilinszky Endre Nemzeti Radikális Pártjával.

Zsilinszky maga úgy látta pártja helyzetét 1936 őszén, hogy képviselői mandátum nélkül, a legsúlyosabb anyagi problémák közepette, amikor lapjának, a *Szabadságnak* a további megjelentetését is veszély fenyegette, nincs más választása, mint fuzionálni a Kisgazdapárttal. Így lett Bajcsy-Zsilinszky a Független Kisgazdapárt tagja és 1939-ben ennek a pártnak az országgyűlési képviselője – ismét a tarpai választókerületben. Elhatározásának helyességét igazolta a történelem. Előbb a Független Kisgazdapárt külpolitikai vezérszónoka lett a parlamentben, majd Eckhardt Amerikába távozása után a párt legsúlyosabb szavú egyénisége, az antifasiszta front vezetője. ❖